

Aklın Yolu Birdir: Yaygın Bir Sözün Plotinosçu Temaşa İçerimleri Üzerine

Hüseyin Aydoğan¹

ORCID: 0000-0001-9125-5663

Öz

Bu çalışma, Türkçede yaygın söz olarak Aklın Yolu Birdir ifadesini soruşturmaktadır. Gündelik hayatta da sıkça karşılaşılan bu ifadenin, felsefi olarak ne anlama gelebileceği üzerine tartışma yürütmektedir. Bu ifadenin öncelikle sentaktik ve ardından semantik yapısı incelenecektir. Daha sonra bu ifadenin, Plotinos felsefesindeki yakınlığı bulunmaya çalışılacaktır. Bu çalışma, yaygın sözün, Plotinos'un felsefi sisteminde özellikle Nous ile irtibatını kurarak bir yakınlaştırma sağlamayı hedeflemektedir. Nous'un birleyici ve birleştirici işlevi, bu kapsamda temel bağlantı noktasıdır. Diğer taraftan Plotinos felsefesindeki Bir kavramı, çalışmaya bir başka izlek daha sunmaktadır. Dolayısıyla Nous ve Bir arasındaki ilişki de bu çalışmanın tezine yardımcı bir unsur görevi görmektedir. Nous'un en yüksek yetkin etkinliği olarak temaşa kavramı bu yolda bize zengin ipuçları sunmaktadır. Temaşa ediminde, düşünme ile düşünce nesnesinin birleşmesi, başkılıklarının kaybolması en temel dayanağımızdır. Bununla birlikte Plotinos düşüncesindeki Çok olandan Bir olana yükselişin de bu çalışmaya kılavuzluk yaptığından söz edilmelidir. Böylelikle Plotinos felsefesinin ışığında Aklın yolunun bir, birleyici ve birleştirici olduğu sonucuna varılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Plotinos, Nous, Akıl, Mantık, Theoria, Epistemoloji, Temaşa.

The Way of the Mind is One: On the Plotinian Contemplative Implications of a Common Idiom

Abstract

This article examines the expression "The way of the mind is one" as a common idiom in Turkish. There is a discussion about the philosophical content of this expression, which is also common in everyday life. First, the syntactic and then the semantic structure of this expression is examined. Later we will try to find the equivalent of this expression in the philosophy of Plotinus. This article attempts an approach by relating the common idiom primarily to Nous in Plotinus' philosophical system. The associative and unifying function of Nous is the most important connecting factor in this context. On the other hand, the concept of the One in Plotinus' philosophy provides another topic for investigation. Therefore, the relationship between Nous and One also serves as an auxiliary element for the thesis of this article. The concept of contemplation as the highest competent activity of Nous offers us rich clues for this path. In the act of contemplation, the union of thought with the object of thought, the disappearance of distinctions is our most fundamental basis. It should be noted, however, that the ascent from multiplicity to unity in Plotinus' philosophy has also guided this work. Based on these results and in the light of Plotinus' philosophy, we will conclude that the way of the Mind is unitive, unifying and one.

Keywords: Plotinus, Nous, Mind, Logic, Theoria, Epistemology, Contemplation.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Mantık Anabilim Dalı. haydogan@sakarya.edu.tr

Giriş

Kant, 1793 yılında *Über den Gemeinspruch*'u kaleme aldığı anda, aslında 'teoride doğru olabilir ama pratikte işe yaramaz' deyişi üzerinden bir soruşturma yürütür. Benim bu çalışmaya Kantçı bir başlık taşımam da, Türkçede benzer bir yaygınlık taşıyan *aklın yolu birdir* sözü üzerine bir felsefi tartışma yürütmektir. Dahası, bu yaygın sözün Plotinos düşüncesine yakınsayan bir içeriminin olup olmadığını göstermektir. Bundan ötürü çalışmam, öncelikle bu sözün sentaktik ve semantik anlam ve göndermelerini ele alacak; ardından elde edilen argümanlar neticesinde Plotinos felsefesiyle olumlu yahut olumsuz ilişkisini kurmaya çalışacaktır.

Öncelikle bu yaygın sözün (bundan sonra: YS) mahiyeti üzerine eğilelim. TDK, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünde buna "iyi düşünüldüğünde ayrı ayrı kimselerce varılacak sonuç hep aynıdır" şeklinde bir açıklama sunmaktadır. Atasözleri ve deyimler gibi kalıplaşmış söz öbeklerine, çoğunlukla ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini dile getirebiliriz. Çünkü bu YSye çelişki oluşturabilecek, bir başka YSyi, itiraz olarak sunmak mümkündür: *Akıl, akıldan üstündür* gibi. Dolayısıyla bu sözlerin tamamını yok saymasak, toplum bilincinde yer tutmuş anlam öbeğini küçümseyemesek bile sözünü ettiğim mesafeyi saklı tutmak gerekir. Çünkü bu ve benzeri YSler, tartışma ve retorik sahasında *Argumentum ad verecundiam*[otoriteye dayanma] safsatasına rahatlıkla malzeme sunabilecek bir verili-olmaklık taşımaktadır.

Bundan ötürü çoğu kişinin de bir şekilde kendi yaşamından, bu bahsini ettiğime, tanıklıkta bulunacağını varsayıyorum. Şöyle ki, özellikle bu YS, farklı disiplinlerde bazı özsel yahut ilintisel örtüşmelerin ardından *'işte, aklın yolu bir diye boşuna denilmemiş'* şeklinde karşımıza pekâlâ çıkabilmektedir. Mesela din apolojistleri ve/veya kurumsal görevlileri, tamamen dini alan dışındaki bir kimsenin kendilerini destekleyen (eleştirel, örnekleyici veya onaylayıcı) argümanını rahatlıkla kendi doktrinlerini berkitmek amacıyla kullanarak *'e, tabii aklın yolu bir'* diyebilirler. Dahası bu kişi, kendi mevziini de bu gerekçe ile terk edecek olursa apoloğlar kendilerini daha da emin ve güvende hissedeceklerdir. Bunun tam tersini yine birincilerden ikinciye yönelik olarak da düşünebilmek mümkündür. Kısaca şunu söyleyebilirim ki, bu YS, aslında kişinin kendini destekleyen *harici* bir argümanı bulmasıyla, dışarı vurduğu bir tür örtük egemenlik, baştan haklılık içeren tavrı ifade etmekte olduğudur.

Felsefe tartışmaları içerisinde bu konuya dair literatür bilgisi kapsamında yer verilebilecek herhangi bir çalışma bulamadığımı da belirtmeliyim: Yalnızca Alev Alatlının bu YSnin karşısını başlığına taşıdığı bir inceleme ile karşılaşmak mümkün. 2009 tarihli *Aklın Yolu Da Bir Değildir* adlı eserindeki Alatlının tezleri, daha sonrasında Çiçekdağı tarafından gayet isabetli bir şekilde çürütüldüğü² için yeniden bahsini etmenin yersiz olduğunu düşünüyorum. O nedenle doğrudan, bu YSnin sentaktik ve semantik açıklanışına geçebiliriz.

2 Caner Çiçekdağı, "Aklın Yolu Da Bir Değildir... (Alev Alatlının Üzerine)," *Kaygı* 15, (2010): 143-158. Bu çalışmasında Çiçekdağı, Alatlının söz konusu eserindeki argümanlarının, hem maddi (bilgi) hata içermekte oluşunu hem de iddiasını temellendiremeyeşini neredeyse eksiksiz bir şekilde ispatlamıştır. Ben sadece buna ilave olarak Alatlının söz konusu eserinin baştan sona, *Red Herring Fallacy* [Kırmızı Ringa Balığı Safsatası] içerdiğini dile getirebilirim.

Zira, Aristoteles mantığı eleştirilecekse eğer -ki bunun düşünce tarihinde sayısız güzel örnekleri vardır- metafiziğinin en başından elenmesi lazımdır ki, bunu Kant iyi görmüştür. Ama felsefi mimarisi açısından Aristoteles, kendi dönemi içerisinde tutarlı, açık ve seçik bir biçimde söz konusu sistemini bina etmiş ve Mantığını da bir *organon* olarak takdim etmiştir. Dolayısıyla düşünürün düşünceleri, titizlikle ele alınıp yahut ele alan kaynaklara başvurulmak yordamıyla eleştirilir; dahası sözünü ettiğim şekilde başka bir metafizik ve ontoloji mümkün mü? sorusunun güdümünde tamamen çürütülebilir de. Bir takım ilintisel yollarla, onlara da bütünüyle ansiklopedik olarak temas ederek (ör: Lao Tzu; ör: Uzak Doğu Mantığı) Aristoteles mantığı çürütülmüş olmamaktadır. Post modern bir bakıştan faydalanarak güya Aristotelesçi *ya... ya da* mantığı yerine *hem... hem de* mantığı ko-utulmuş olmamaktadır. Eğer böyle bir belirlenmiş amaç varsa, tüm argümanlar derli toplu ve bütüncül bir şekilde gösterilerek

1. Akıl – Yol – Bir

Aklın yolu birdir yargısını, bir yüklemli önerme olarak kabul edecek olursak, konunun *aklın yolu*; yüklem ise *bir* olduğunu dile getirebiliriz. Konu, aklın, yola sahip olduğunu belirtmekle birlikte, mühmel-belirsiz bir özneye göndermede bulunduğu da söylenebilir. Buradaki yolun, akıl yürütmede tutulan yolu içerecek şekilde, temaşa eriminden belirli bir uzaklığa-mesafeye sahip olmayı ve dolayısıyla tekillerin çokluğundan tümel birliğe yükseliş seyrini imlediğini de vurgulamamız gerekmektedir. Diğer taraftan buradaki konu olarak aklın, tüm akıl(lar) mı her bir akıl mı olduğu belirsiz olsa da nihayetinde *insan, ölümlüdür* önermesindeki gibi nicelikten bağımsız bir tümelliği taşıdığı da rahatlıkla belirtilebilir.

Önermenin semantik anlam ve göndermelerini açık ve seçik olarak belirleyebilmek için şunları söylemeliyiz. Öncelikle aklın yolu öznesinin neye işaret ettiği farklı açılardan yorumlanabilir. Bu onun bir YS olmasından kaynaklanmaktadır. Öncelikle:

- 1) *Akla giden yol* birdir.
- 2) *Akıldan geçen yol* birdir.
- 3) *Aklın tuttuğu yolun varacağı* birdir.

Bu üç anlam katmanını ve önermeyi, sırasıyla akılla ilintili üç konuma göndermede bulunduğunu işaret ederek toparlayabiliriz: 1) Amaç olarak akıl; 2) Araç olarak akıl; 3) Kaynak olarak akıl. 1) Aklın varılacak bir erek olduğunu ifade etmekte olup, herkesin akıl kullanımına farklı yollardan ulaşabileceği ama nihai hedef olarak varılacak yerin akıl olduğunu söylemektedir. Bu önerme, aklın kendinden sonrasına dair bütün imaları kapatmakta olup, öncesine dair bir işaretle bulunmaktadı. 2) Akıl, burada bir hedef olmaktan çıkarak akli aşan başka bir konuma göndermede bulunmaktadı. Öyle ki, aklın ötesindeki bu bilinmeyene farklı yollardan gidilebiliyor olsa da, bu yollar akıldan geçtiğinde kaç tane kullanıcısı olursa olsun akıl bunları birbirine bitişirmekte ve onları bir ışın demeti gibi toplayıp ana hat kılmaktadır. Bu önermede ise, örtük bir bağlayıcı, *medium* anlamı içerilmekte olup, hem kendinden öncesine hem kendinden sonrasına dair bir aracılık iması taşınmaktadır. 3) Akıl burada, artık bir başlangıç noktası olmakta ve kendinden öncesine dair muhtemel bir göndermeyi keserek daha çok sonrasındaki bir yere imada bulunmaktadı. Burada artık aklın üstünde veya ötesinde olası bir yerin var olduğunu pekâlâ dile getirebiliriz.

yapılmalı ve öneri konulmalıdır. Aksi halde bu, Aristoteles döneminin sofistlerinin bir tür *her şey gider* çözümüne bağlı olarak eristikte bulunmalarını andırmaktadır.

Yine buna benzer şekilde çalışmamızla kısmen ilintili olarak Aydınlanma döneminin akıl kullanımına da değinmek gerekebilir. Aydınlanmacı Akıl da, kendinden sonraki tarih içerisinde, insanlığın karşısına çıkan büyük olaylardan ve “tahakküm edici”, “totalitaryen”, “son diş kalmış canavar” paradigmasından sorumlu tutulması gibi. (Örneğin Ahmet Çiğdem, *Aydınlanma Felsefesi*). Felsefe tarihinde bu ve benzeri usulde hücumu uğramış belli başlı iki düşünür var gibi görünmektedir. Bunlardan biri Aristoteles ise diğeri de Kant’tır. Kant da benzer noktalardan Avrupa (Alman) Aydınlanmasının son dönem mimarı olarak görülerek aklın sözünü ettiğimiz ceberutluğuna hizmet etmekle suçlanır. Neyse ki Kant, aynı zamanda politik evreni bakımından eylemlerimizin belirlendiği zemin olarak heteronomi yerine otonomi ilkesini esas almak suretiyle zorlayıcı devlete karşıtlığıyla ve harici yasaların boyunduruğuna karşı özgürlükçü ve *liberteryanlığıyla* ünlü olması hasebiyle Aristoteles’ten daha öngörülü davranmıştı diyebiliriz!

Şimdi konu bakımından irdelenen bu önermeleri, bu kez de yüklemi bakımından inceleyerek argümanlarımızı belirginleştirelim:

- 1) Akla giden yol *birdir*.
- 2) Akıldan geçen yol *birdir*.
- 3) Aklın tuttuğu yolun varacağı *birdir*.

Her üç önermede de ortak olan *bir -dir* yüklemi ne anlamlara gelebilir? *Bir* kavramını nasıl ele almalıyız? Bu, konu bakımından yaptığımız irdelemeden daha çetrefil bir içerik taşımaktadır. Bir olmak, tek olmak anlamına gelebileceği gibi aynı zamanda özdeşlik göndermesinde de bulunmaktadır. Yani bahse konu olan yol, nicelik bakımından ne kadar çok olursa olsun akıl ile bağlantılandırıldığında, kiplendiğinde bu nicelik, teke indirgenmekte dahası çokluktan sıyrılmakta ve bir tür bireyleşimden uzaklaşarak ayniyet-özdeşlik kazanmaktadır. Çünkü ortadaki ayrılık değil aynılıktır. Hatta YSy, *aklın yolu 1dir* formunda ifade edecek olursak bahsini ettiğim *birlik* durumu daha yakından görülebilecektir.

Şimdi bu veriler ışığında olasılıklarımızı değerlendirebiliriz: 1) Bahis konusu, YS olduğundan ötürü, epistemolojik olarak *aisthesis*-algı verileri gibi bir öncelik sürecine göndermede bulunacağı için kastedilenin bu olamayacağını varsayıyorum. Çünkü bu, ancak *evin yolu birdir*, *okulun yolu birdir* gibi somut bir yer söz konusu olduğu takdirde geçerli olabilir. Bu önermelerde konunun bizzat kendisi bir hedef olarak görülebilir. Fakat bu kavrayış, YSnin toplum bilincinde edindiği yerleşik ve bilindik anlama pek uygun düşmeyecektir. Çünkü anlaşılan o ki, bu YS ile akılla dolayımlanmış aşkın, en az bir ortak gerçek yahut doğruluk durumu-*na-state* işaret edilmektedir.

O nedenle 1'i eleyerek 2 ve 3 üzerine yoğunlaşmanın daha isabetli olduğunu çıkarabiliriz. Hal böyle olduğunda burada aklın aracılık yaparken *birleştirici* işlevi veya aklın kendisinden sonra taşıyacağı *Birlik* durumuna odaklanmanın, çalışmamızdaki Plotinosçu izleği açığa çıkarmak için daha elverişli olacağını öne sürebiliriz.

2. Plotinos: Nous ve Bir

Plotinos felsefesinin, bir *südur-proodos* ve *rücu-epistrophe* sistemine dayalı olduğu felsefe tarihinden bilindik bir husustur. Her şeyin kendisini borçlu olduğu bu taşma-türüm evresinin başlangıcı, *Bir-Hen*'dir [é]. Bir'den Nous ve O'ndan da Ruh'un taşması şeklinde özetlenebilecek bu *süreç*, fiziki alem ve maddi olanla sonlanır. Bu sürecin geri dönüşü ise yine fiziki olandan başlamak suretiyle Ruh ve ardından Nous'a yükselerek Bir'le kavuşma, Bir olma-*Birlik*'te kaynaşmayla neticelenir. Plotinos metafiziği, Birlik ve Çokluk arasındaki bir hiyerarşi olarak tanımlanabilir. Düşünürün kendi sözleriyle, "Ruh, Bir ve Çok olandır; bedenlerde/cisimlerde bulunan formlar ise Çok ve Bir olandır; beden/cisim sadece Çok olanken, En Yüksek ve Yüce olan ise sadece Birdir."³ Yine başka bir yerde:

3 Plotin, *Schriften in deutscher Übersetzung – Schriften 1-54*, çev. Richard Harder. (Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2020), Ennead IV, 2, 2, 72-74.; Plotinus, *The Enneads*, çev. Arthur Hilary Armstrong. (Cambridge: Harvard University Press, 1989), Ennead IV, 1, 2, 53-55. Çalışma içinde yer alan Enneadlar çevirileri, tarafıma ait olup Almanca Harder ve İngilizce Armstrong çevirilerini esas almaktadır. Bundan sonrasında atıflar şu kısaltmayı takip edecektir: *En*. IV: Ennead'ın sayısı; 2: Ennead'daki Metnin numarası; 3: Metindeki Bölümün numarası; 28: Bölümdeki Satırın Numarası. Yani kısaca: *En*. IV, 2, 3, 28. Alıntı dipnotu sonrası parantez

Ruh üstü Noetik alemde, bütün ve tam haldeki noetik olanlarla birlikte [kavranılır alemde, tüm kavranılırlar] yine onun tarafından kapsanan noetik güçler yani tekil-noetik var olanlar da bulunur. Çünkü Nous, sadece bir Birlik değildir; O, aynı zamanda Birlik ve Çokluktur. Dolayısıyla bu nedenle Ruh da, Birlik ve Çokluk olmak zorundadır. Çoklar, Birden çeşitli olarak çıkmak zorundadır; tıpkı tek bir cinsten muhtelif türlerin türemesi gibi. Çünkü Nous, bir yönüyle yukarıda tek bir (Tüm/el) Bütün-Nous olarak adeta tüm potansiyellikleri [bilkuve var olacakları] muazzam bir organizma gibi kendinde taşıyan; diğer yönüyle de tekil nousları-noetik güçleri ihtiva eder, ki bunların her biri, bir öncekiindeki potansiyellik uyarınca taşınmakta olanların etkinleşmelerinden, gerçekleşmelerinden [bilfiil var olmaları] ibarettir.⁴

Dünya, çokluğun hüküm sürdüğü bir yer olarak, bu çokluğun sebebi, madde ve maddi olanda aranmalıdır. Nous yahut (tanrısal) akıl ise var olan her şeyi bir birlik içerisinde *ideal* olarak tutmaktadır.⁵

Nous'un ve noetik olanın mahiyeti, hakiki ve kökensel bir alem oluşudur, öyle ki bu alem onun bizatihi kendisinden ayrı düşmez, bölünmeyle güçten de düşmez yahut bütünlüğü bozulmaz; bu her bir parçasında da böyledir, çünkü onların her biri bütünlükten tamlıktan kopmuş değildirler; bilakis onun yaşamının ve akli kavrayışının tamlığı, birlik içinde, bir olarak bütün haldedir.⁶

Plotinos düşüncesine göre, sözünü ettiğimiz bu ayrılıklar Aristotelesçi ilkeler dikotomisiyle de örtüşürülebilir. Öyle ki ontolojik olarak varlık-yokluk; kategorik olarak da birlik-çokluk, bölünmezlik-bölünürlük olarak sınıflandırılabilir. Dinginlik, özdeşlik ve benzerlik Birliğe ait iken; hareket, ayrılık-başkalık, benzezmelik ise Çokluk'a dahildir.⁷ Çokluk ve fenomenler alemi, Bir'den uzaklığı derecesinde değerlendirilir. Ona en uzak olan dünya, maddi-görünür doğasıyla en çok olanken; Ruh, onu tümel olarak canlı tutan olduğu için daha birlik hali; Nous, Ruha kaynaklık ettiği için ve Bir'e en yakın olup O'ndan ilk türeyen olduğu için en birlik taşıyan; Bir'in kendisi ise, üzerine Bir olmağından başka bir şey söylenemeyen *Bir*'dir. Buna dair güçlü bir ifadeyi filozofun *Apollon* açıklamasında buluruz. "O'nun *Bir* adı da, sadece çokluğun kaldırılmasını tanımlamaya yöneliktir; bundan ötürüdür ki Pythagorasçılar O'nu, kendi aralarında sembolik olarak A-pollon diye tarif ederler; yani çokluğun (*pollon*) negasyonu (*a*) [alpha privatum] Çok-Olmayan ile."⁸

Diğer taraftan hipostaz olarak "Nous'u, [ideaları yani görünür alemdeki her şeyin aslını taşıdığından ötürü] çok katmanlı kılan şey, mekânsal bir unsur değildir, başkalık-ayrılıktır; yoksa O bir, bütündür."⁹ O'ndaki bu kısmi ayrılık hali, O'nun Bir'den uzaklığını ve *Bir* olamayışını da betimler. Nous'u açıkladığı bir yerde düşünür, bu çokluktaki birlik yahut her yerdeki birlik hali için şöyle bir ifadeye bulunur:

Peki o halde, O'ndan [Bir'den] neşet eden şeyin O gibi, aynısı olması beklenemez. Aynısı olamayacağına göre şurası kesin ki, O'ndan daha iyi de olamaz. Hem Bir'den daha iyi olan bir şey ne olabilir ki? Onu aşacak bir şeyin olması muhaldir. Ancak ondan daha düşük olabilir. Yani ondan daha az mükemmel olan olabilir. Peki nedir bu, Bir'den daha az mükemmel olan, yoksun olan? Bir-Olmayan, birçok-olan, fakat buna rağmen Bir'i tamaşa etti-

indeki kısaltmalar (HÇ ve AÇ) esas alınan bu çevirileri imlemektedir. Alıntı içindeki köşeli parantezler ise benim açıklayıcı cümlelerimdir. Çalışma içerisindeki Nous'u, Grekçe aslına bağlı kalarak Nous olarak bıraktım. Onun tin, akıl, külli akıl, nefis, entelekt vs. şeklindeki çevirilerini yetersiz buluyorum. Ama Nous sözcüğü ile birlikte bu anlamların hepsinin kapsandığını da belirtmeliyim. İngilizce *mind* yahut *divine intellect*; Almanca *der Geist* –ki bu, Grekçe aslına en yakın anlam derinliğine sahip olsa da eksik kalmaktadır- kendi dillerinde bu anlam katmanlarını toplasa da bunun Türkçeye oldukça güç çevrilmesiyle bu sözcük yeniden kayba uğramaktadır. Bundan ötürüdür ki bazı Almanca araştırmalarda dahi Nous sözcüğüne, *Nus* olarak yer verilir.

4 *En. IV, 8, 3, 8-20 (HÇ); En. IV, 8, 3, 8-16 (AÇ).*

5 *En. V, 9, 14, 1-4 (HÇ); En. V, 9, 14, 1-3 (AÇ).*

6 *En. III, 2, 1, 36-41 (HÇ); En. III, 2, 1, 26-30 (AÇ).*

7 Sui Han, *Der Begriff des Nichtseienden bei Plotin* (Wiesbaden: Springer VS, 2016), 39.

8 *En. V, 5, 6, 36-39 (HÇ); En. V, 5, 6, 28-33 (AÇ).*

9 *En. VI, 4, 4, 35-36 (HÇ); En. VI, 4, 4, 28-29 (AÇ).*

ğinden ötürü BİR-ÇOK olandır. [...] İşte O'ndan neşet eden bu halef-ardıl yani Akıl, bu sonralığını, çokluğunu, Her-Yerde-Bir-Olan olmakla teşhis ettirir.¹⁰

Han'ın açıklamasına göre Plotinos'un Birlik ve Çokluk karşıtlığı, Parmenides'in 8. Fragmanındaki¹¹ *Tüm-Birlik* tezine dayanmaktadır. Çünkü o fragmanda zikredilen kesintisizlik-süreklilik, Varlığın çokluğu dışlayan Birlik-Bütünlük haline işaret etmektedir.¹² Dolayısıyla Nous âleminde süreklilik, bölünmez birlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavranır âlemin sürekliliğinin bölünmezliği, gerçek-hakiki var olanların, ideaların zaman-mekânsal bir ayrıma tabi olmayışlarından ileri gelmektedir. Bu bakımdan, hakiki var olanların her biri kendi dışında bir belirleyici tarafından belirlenmezler, ancak kendi kendileri tarafından [öz-belirleme] belirlenirler.

Böylelikle Nous, tüm varolanları kendinde ihtiva eden olarak var olandır; bu kendinde ihtiva etme, bir mekânda-yerde ihtiva etme gibi değil bizatihi kendisinde taşıyan olarak var olanlarla bir Birlik oluşturmak yoluyla. Orada, yukarıda her şey *bir-aradadır*; ama buna rağmen yine müstakil haldedirler. Tıpkı Ruh, nasıl tüm bilimleri kendinde bir arada tutarak taşıyor ama buna rağmen yine de bunlar birbirine karılmıyor, bilakis her bilim ihtiyaç halinde kendi özel-özgü görevini diğerlerine karışmaksızın icra ediyor; ve her bir düşünüş kendine özgü yetkin etkinliğini yerine getiriyor ve bilimlerin diğer düşünüşleriyle katışmaksızın sakin düşüncesini sürdürüyor olmasındaki gibi. İşte Nous da böyle her şeyi öncelikle tam olarak bir arada tutmakta, ama bir taraftan da her bir tekil ve özel yetiyi-gücü de barındırmakla da müstakillik içermektedir. İşte Tüm/el Nous, cinsin türleri içermesinde veya bütünün parçaları içermesinde olduğu gibi her şeyi kapsar-kuşatır. Tohumun yetileri-kuvveleri, ifade edilmek istenen şeye dair burada bir benzetme sunacaktır: çünkü Tüm-Tam tohumda her şey ayrı-bölünmemiş halde mevcuttur.¹³

Görüleceği üzere Nous-Birliği, Plotinos düşüncesinde tüm her şeyi kuvve halinde bir arada tutarak bütünlüğünü sağlamaktadır. Düşünürün kendi benzetmesine göre bu, bir cinsin türleri kaplamında taşınması gibidir. Fakat yine Han'ın çalışmasına göre Nous-Birliği, Plotinos düşüncesinde bir başka şekilde hatta bu ilkiyle kısmi bir çelişki oluşturacak şekilde de gerçekleşmektedir. Bu da, 5 temel cins tasavvurudur. Platon'un *Sofist* diyalogundan hatırlanacağı üzere bu 5 temel *noetik* cins tasavvuru, daha önce işaret ettiğim tüm her şeyi bilkuvve içeren tek biricik cins tasavvuru olmaktan başka bir şeyi dile getirmektedir.¹⁴ Varlık, aynılık, ayrılık-başkalık, hareketlilik, durağanlık olarak bilinen bu 5 temel cins, ilki gibi, tek bir tüm-cinse indirgenememektedir. Çünkü Plotinos, bu 5 temel cinsin Birden çıktığını ve hepsinin eşit mertebede, eş-derecede olduğunu söylemektedir. Buradaki Bir, Nousa özgü olan Birliktir, Nous-Birliğidir; çünkü daha önce de işaret ettiğimiz üzere Nous Bir-Çok olandı. Fakat bu 5 temel cinsin, tek bir cinse indirgenemeyişinin sebebi, o cinslerden birinin *ayrılık-başkalık* olmasıdır. Ayrılık-başkalığın temel cins olarak kabul edildiği bir düzlemde, diğer dördünün bire indirgenmesi imkânsız görünmektedir. Fakat burada ilginç bir noktaya işaret etmek isterim ki, Han ve Horn gibi bazı Plotinos araştırmacıları, düşünürün Enneadların kimi yerlerinde (*En. VI, 2, 19, 1 ve 21, 2; En. III, 7, 3, 10-11*) özellikle bu çelişkiyi kaldırmak istercesine 4 temel cins vurgusunda bulunduğu, aynılık ile ayrılığı tek *bir* temel cins olarak göstermeye çalıştığına işaret ederler.¹⁵

10 *En. V, 3, 15, 9-29 (HÇ); En. V, 3, 15, 8-23 (AÇ).*

11 Özellikle Diels dizinine göre 5. satırda sorulan soru ile birlikte "var olanlara kaynaklık edenin, oluşturma olmayan, oluşturma olacak olan olduğundan, anda mevcudiyetini bütün, bir ve sürekli sağlayan olmağından bahsedilir." Bk. Hermann Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker* I. C. 3. Bs. (Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1912), 155 [119-5].

12 Han, *Der Begriff des Nichtseienden bei Plotin*, 143.

13 *En. V, 9, 6, 1-15 (HÇ); En. V, 9, 6, 1-12 (AÇ).*

14 Han, *Der Begriff des Nichtseienden bei Plotin*, 145-146.

15 Han, *Der Begriff des Nichtseienden bei Plotin*, 149-150. Ayrıca tartışma için bk. Christoph Horn, *Plotin Über Sein, Zahl und Einheit* (Stuttgart: Teubner, 1995), 129.

Anlaşılabileceği üzere bu Nous'a özgü olan Bir-Çok olmaklıkla ilgili bir durumdur. Plotinos'un çokluğun birleştiği bir hipostaz olarak Nous'a yer vermesi ama diğer yandan da fenomenlerin kaynağı-aslı olarak idealleri dolayısıyla asli-hakiki varolanları içeriyor olması böyle bir kısmi çokluk anlayışına sebep olmaktadır. Fakat son tahlilde temel cinslerin varlığı ile ve özellikle bunlardan *ayrılığın* bir tür elenmeye çalışılması ile bu Birliğin sağlanmaya çalışıldığı ifade edilmelidir. Plotinos'un Birlik vurgusu ısrarlıdır:

Fakat tek-halde olanın, diğer şeylere [buradaki şeylerden kasıt cinsler ve türlerdir] illet-neden teşkil ettiği yönünde bir iddia da ileri sürülmemelidir. Aksine tek-halde olan, onları, kendi parçaları, ögeleri olarak kavrar; ve *bir birlik-halinde-olmaklık olarak bütün*, yalnızca bizim insana özgü düşüncemiz nedeniyle parçalanır-dağılır. Oysaki O, kendisini hayranlık uyandırıcı gücüyle her şeyde *Bir* olarak tutar ve çokluk olarak kendisini sadece fenomenlerde gösterir. [...] Çünkü bizler, bütünü, *tam* ve *tüm* olarak kuşatacak şekilde düşünemeyiz, sadece ondan bir parçayı ayırarak ve ardından bu parçaları yeniden birleştirip-bağlayarak düşünürüz. Zira bizler, onları, uzun süre bir arada tutabilecek kudrette değilizdir. Dolayısıyla onlar, tekrardan kendilerine dönmek için çabalarlar, böylece bizler de onları, yeniden *tüm-bütünlüklerine* bırakır, *Bir-Oluşa* hatta *Olmaklığa* terk ederiz.¹⁶

Burada Plotinos'un insana özgü düşüncesi ile kastettiği *dianoia* [διάνοια]. Alıntıda, bir parçayı bütünden ayırarak ele almakla işaret etmiş olduğu şey ruhsal bakış, dianoitik düşünce diyebileceğimiz şeydir. Kalligas'ın özlü ifadesine göre, Ruh düşünmesini, ancak Nous'la yakınlaştırabildiği ölçüde yetkinlik kazanılabilmektedir. Ama nihayetinde bilen özne ile bilinen arasındaki ayrım kapanmamaktadır. Bu ayrım, ancak Nous evresinde kaldırılabilir.¹⁷

İşte o nedenle ruh, düşünme nesnesini parça parça ele almaktadır, çünkü orada hala 5 temel cinsten ayrılık-başkalık mevcuttur. Fakat *temaşa*, işte bu düşünüşün üzerindedir. Ve orada söz konusu ayrılık-başkalık yoktur. Çünkü burada ayrılığı-başkalığı besleyen gidimli-diskursif düşünceden söz edilemez. Bu asli konumuza geçmeden önce Plotinos'un hakiki var olanlar dediği Nous âlemindeki bir-bütün halinde var olanların üç temel özelliğinden bahsetmemiz gerekmektedir. Onların hakiki-asli var olanlar olmasının sebebi de doğrudan bu üç durumdur: varlık, yaşam ve düşünce. Bunların her üçü de kendileriyle özdeşlik taşır. *Varlık özdeşliği*, saflığın maddi olanla kirlenmeyişi ve bütünlüğün bozulmayışıyla sağlanır. *Yaşam özdeşliği*, sonsuzlukla, bu dünyanın ölümüyle lekelenmemekle, saf bir *energeia* [ἐνέργεια] hali içerisinde sürekli uyanıklık haliyle sağlanır. *Düşünme özdeşliği* ise, pekâlâ tahmin edilebileceği gibi düşünme ile düşünülenin birliğiyle sağlanır.¹⁸ Noetik var oluşun mahiyeti böyledir.

Şimdi düşünme ve düşünülen şeyin özdeşliği üzerinden özne-nesne özdeşliği meselesine giriş yapabiliriz. Plotinos, *Noetik Nesnelere Nous'un Dışında Olamazlar* başlıklı *En. V, 5*'in girişinde Nous'u tanıtırken şöyle bir açıklama yapar:

Nous, her zaman bilen olmalıdır; hiçbir şeyi unutması mümkün değildir. Onun bilişi, ihtimale dayalı bir bilme olamaz, ne şüphe içerir ne de bir başka şeyden rivayetle aktarılandan neşet eder. Dahası o, tanıtlamadan [Demonstration] da beridir. Onun içerdiklerinden bazılarının tanıtlamaya dayalı olduğu söylenecek olursa, bu ona muhakkak dolayimsız-doğrudan bir kanıt yoluyla verili olmalıdır (noetik âlemde her şeyin, O olduğunu öğrenmiştik; dolayısıyla nasıl olur da kendi kendinin kanıtı olmaklık, öz-kanıtılık/*apaçıklık* diğerlerinden ayrıştırılabilir?) [Yani Nous için her şey kendinde anlaşılır, apaçık olduğu için, kendinde anlaşılır olanlar ve kendinde anlaşılır olmayanlar şeklinde bir ayrımı kim yapabilir?] Dolayimsız-doğrudan verili olmaklık olarak kabul edilebilecek bu içerikler, kanıtını ondan başka nerden alabilir? Onunla birlikte olmanın dışında hangi yolla bu

16 *En. VI, 2, 3, 29-44 (HÇ); En. VI, 2, 3, 21-33 (AÇ)*. İtalikler bana aittir.

17 Paul Kalligas, "Forms of Individuals in Plotinus: A Re-Examination," *Phronesis* 42/2, (1997): 225.

18 Han, *Der Begriff des Nichtseienden bei Plotin*, 155.

içerikler ona bir güven tesis edebilirler? [Yani Onu, bunların kendisi için apaçık olduğuna kendinden başka kim ikna edebilir?]¹⁹

Plotinos'un burada kendinde anlaşır olma dediği *apaçıklık* hali, şeyin bizzat kendisi için kendinde katını taşıması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla o, kendinin delillendirilmesi için bir başkasının tanıklığına muhtaç değildir. Başkasının tanıklığı denilen şey ise kendinden başka harici bir nesneye dayanma gerekliliği, kendinden dışarı çıkma, dışarı yönelme olarak anlaşılmalıdır. Ama daha önce de işaret ettiğimiz gibi Nous aleminde kendinden dışarı çıkma, başkalağa yönelme gibi bir devinim düşünülemez. Çünkü onun yaşamı sonsuz, kesintisiz bir *energeia* hali üzeredir. Bu nedenle o, delilin bizatihi kendisi olmalıdır; apaçıklığı da bundan ileri gelir. Bu ifadeler, düşünürün diyalektik ile ilgili düşüncelerinden de izlenebilir.²⁰ Diyalektik ile ilgili bölümde mantık önermelerinin ve aksiyomların hakiki olamayışlarından ve diyalektiği, bunların ancak ilintisel olarak ilgilendirebileceğinden söz eder.²¹ Yine bir başka yerde mantık önermelerinin, başka-ayrı şeyler üzerine bir iddiada bulunmalarından ötürü kesin olamayacaklarına dair itirazı da buna bir ipucu sağlamaktadır.²²

Kendinde anlaşılır olanın bilgisi, apaçıklık işte sözünü ettiğimiz bu dolayımından muaftır, çünkü o bilinecek olanın bizatihi kendisidir. Dianoitik düşünce-ruhsal bakış ise daha önce yukarıda da yer verdiğimiz üzere parçalıdır ve bütünün tamamını kavrayamaz. Üstelik o ikincildir [*sekundaer*], çünkü düşüncesinin içeriği ile Ruh özsel olarak birbirinden farklıdır.²³ İşte Nous'un birincil düşünme [*primaer*] olmasının sebebi de, bu özsel ayrımın onda bulunmamasıdır. Dianoitik'e, diskursif-gidimli düşünme denilmesinin sebebi de budur. Çünkü süreksizdir, kesintilidir ve birinin üzerine diğerini ekleyerek veya çıkarma yaparak ilerler. Bu anlamıyla onda *energeia* değil belki bir tür *dynamis* [δύναμις] hâkimdir. O nedenle kendinde apaçıklığı ile Nous, Armstrong'a göre basittir, yalındır, tanrısal bir kavrayıştır [ἀπλοῦς-*haploüs*].²⁴ Buna dair ayrıntılı bir açıklamayı şu şekilde buluruz:

Eğer Nous'u tarif edecek olursak, onu öncelikle akılsızlıktan-nous olmayandan [düşünsel etkinlikte olmayan-dan], akıllı-nouslu oluşa çıkan *potansiyel* nous olarak ele alamayız (aksi halde bunun üzerinde ikinci bir Nous aramak zorunda kalırdık). Bu nedenle O'nu, *aktüel*-faal [yetkin etkinlikte olan] ve sonsuz Nous olarak ele almamız. Eğer akıl, Nous'a sonradan eklenen tamamlayıcı bir ilave değilse, o halde O'nun düşündüğü şey, bizatihi O'nun kendisinden neşet eder, ve O'nun sahip olduğu da bizatihi kendinde sahip olduğudur. Fakat O, kendinden ve kendiliğinden düşünüyorsa, O, düşündüğü şeyin bizatihi kendisinden ibarettir. Çünkü eğer O'nun varlığı kendisi için *bir şey* olsaydı, ve dolayısıyla düşündüğü de kendinden başka olan olsaydı, o zaman O'nun varolmaktığı-mahiyeti, Akıl/Nous-Olmayan olmak [akli olmayan olmak] zorunda olur, dolayısıyla O, sadece *potansiyel* olan *aktüel* olmayan Nous olmuş olurdu.²⁵

Han'ın da belirttiği üzere bu pasaj, Aristoteles'in *De Anima* III 4-5'de tartışmış olduğu aktüel-potansiyel akıl meselesidir.²⁶ Yalnız burada dikkat çekici iki nokta vardır: İlki, henüz birinci cümlede geçen Nous'un, neden potansiyel nous olarak kabul edilemeyeceği meselesidir. Şimdi Nous düşünmeden önce, düşünme nesnesi olmalıdır. Dolayısıyla kendinde, hakiki ilk var olanlar olarak ideaları tasarlamak, planlamak durumundadır.

19 *En. V, 5, 1, 4-16* (HÇ); *En. V, 5, 1, 4-12* (AÇ).

20 Annamaria Schiaparelli, "Plotinus on Dialectic," *Archiv für Geschichte der Philosophie* 91, (2009): 270. Walter de Gruyter Verlag.

21 *En. I, 3, 5, 11-28* (HÇ); *En. I, 3, 5, 10-22* (AÇ).

22 *En. V, 5, 1, 54-65* (HÇ); *En. V, 5, 1, 40-47* (AÇ).

23 Matthias Vorwerk, *Plotins Schrift 'Über den Geist, die Ideen und das Seiende' Enneade V 9 [5] Text, Übersetzung, Kommentar* (Leipzig: K. G. Saur Verlag, 2001), 102.

24 A. H. Armstrong, "Der Hintergrund der Lehre, 'dass die Intelligible Welt sich nicht ausserhalb des Nous befindet'" in *Die Philosophie des Neuplatonismus*, ed. Clemens Zintzen (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1977), 54.

25 *En. V, 9, 5, 1-12* (HÇ); *En. V, 9, 5, 1-8* (AÇ).

26 Han, *Der Begriff des Nichtseienden bei Plotin*, 157.

Çünkü düşünme nesnesi, düşünceyi önceler. Ama buradaki önceliği de zamansal bir öncelik olarak anlamamız gerekmektedir. Çünkü Nous, zaman ve mekândan beridir. Nous'un, idealarla özdeşliği bozulmaması için buradaki önceliği, ateşin, ısı ve aydınlığı kendisiyle birlikte *aynı* anda vermesiyle, *aynı* kılışı gibi kavramak gerekmektedir.

Diğer taraftan Nous'un bir başkasının tasarladığı şeyi düşünmesi ise Nous'u alçaltır, birliğini bozar. Fakat eğer düşünme nesnesi olarak, bu hakiki var olanlar olarak idealar değil de Nous'un bizatihi kendisi olacak olsaydı, o zaman Nous'un önce kendi kendisini tasarlaması gerekirdi ki, bu da onu ontolojik olarak önce potansiyel Nous kıları. Dahası, bu potansiyellikten zamansal sonralıkla kendi kendisini aktüel hale getirmesi gerekirdi ki, bir şeyin kendi kendisini aktüelleştirmesi düşünülemez. O halde demek ki, bu Nous'dan, daha üstün bir şeyin olması, bir illetin, nedenin varlığı gerekir ki onu potansiyellikten çıkararak aktüel olmaya taşıyın. Ama işte bu durum da, onu hakiki Nous olmaktan çıkartır ve alçaltır; son tahlilde varoluşu ile kendisi arasında olması gereken özdeşlik bozulurdu.²⁷ Plotinos, o nedenle yer verdiğim pasajın ilgili yerinde de görüleceği üzere parantez içinde 'bir başka Nous aramak gerekirdi' ibaresi düşmektedir. Tüm bunlar hesaba katıldığında Nous'un ilk hakiki varlık olarak kendinde aktüel olması zorunludur.

İkinci nokta ise, aktif-faal aklın, düşünmesinde, düşündüğüyle bir birlik-özdeşlik taşıması halidir. Yani düşünmenin öznesi ile nesnesi bir ve aynıdır. Armstrong da bu meselenin izlerini sürdürdüğü o ünlü makalesinde, bu konunun, Plotinos düşüncesi üzerindeki karakteristik Aristotelesçi etkinin (özellikle Aphrodisiaslı Alexander'in) bir bulgusunu oluşturduğuna işaret eder.²⁸ Pekâlâ, o halde Nous ile onun düşünme nesnesi idealar birbirleriyle nasıl özdeş olabilirler?

İdeaların, Nous'un düşünmesiyle ilişkisinin doğru anlaşılabilmesi için Plotinos şu açıklamaları yapar: İdea, Nous'da bulunduğu için, Nous'dur; o, Nous'un özünü teşkil eden noetik cevherdir [ἡ νοερά οὐσία ; οὐσία καὶ νοερά ; νοῦ οὐσιῶν]. Her idea Nous'la özdeşdir; çünkü her biri bizzat Nous'tur. Nous da, ideaların tümlüğüdür. Bu tümlük ki, idealar onda, hem kendilerinden hem de kendilerince var olmaları bakımından Nous'dan farklıdır. Nous'un idealarla ilişkisini daha belirgin kılmak için Plotinos, altıncı bölümdeki gibi bir benzetmeye başvurur -[benim yukarıda 12 nolu dipnotta yer verdiğim bahis]. Orada bahis konusu edilen şey, bilimlerin Ruh'ta aynı anda hem birlik hem de ayrılık içerisinde olduğudur. Öyle ki bu bilimlerden her biri, kendi düşünüşünü kendi için icra ederken diğerleri sakinlikte-dinginlikte kalır. Eğer benzetmeyi sürdürecekseniz, işte Nous'daki Tüm-Bilim yani tek hakiki bilim de, tüm kısımlarıyla, öğretileriyle özdeş ama aynı zamanda da birbirinden ayrıdır. Bu ayrılık, görünür-maddi alemdeki gibi mekânsal bir mesafe-aralık ile değil bilakis her birinin bütünde sahip olduğu kendilerine özgü yetileri [δύναμις] bakımındandır. Bilimdeki öğretilerin bu birliği, Nous'daki ideaların birliğiyle benzerdir. Nous, kendi kısımlarının tümüdür ve her kısım tüm Nous'dur [yani bir tür p, p'dir önermesi gibi]. Öyle ki tekil olanın ayrılığı-bireyleşimi, tümün özdeşliği içerisinde ortadan kaldırılır. Nous, kararlı-sürekli Birlik içerisinde kendi kendisiyle özdeşdir. O, kazandığının yahut elde ettiğinin değil, haddizatında sahip olduğunun dinginliği içerisinde içerik olarak kendi kendisine sahiptir, kendisini taşır; çünkü O, sonsuz bir doluluk-sonsuz bir gürlüktür [κόπος αἰ].²⁹

Burada yer verilen açıklama, Nous'un sözünü ettiğimiz birliği ve homojenliği açısından oldukça güçlü bir temsil olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla çalışmamız içerisinde bu *tüm-bir* akıl üzerinden yani saf, hakiki, sonsuz, faal akıl olan üzerinden ilerleyebiliriz. Ama öncelikle şimdiye kadarki argümanlarımızı, Vorwerk'in özlü çalışmasına göre³⁰ şöyle özetleyelim:

27 Vorwerk, *Plotins Schrift 'Über den Geist, die Ideen und das Seiende' Enneade V 9 [5] Text, Übersetzung, Kommentar*, 122 ve 142-143.

28 Armstrong, "Der Hintergrund der Lehre, 'dass die Intelligible Welt sich nicht ausserhalb des Nous befindet,'" 49, 52.

29 Vorwerk, *Plotins Schrift 'Über den Geist, die Ideen und das Seiende' Enneade V 9 [5] Text, Übersetzung, Kommentar*, 124.

30 Vorwerk, *Plotins Schrift 'Über den Geist, die Ideen und das Seiende' Enneade V 9 [5] Text, Übersetzung, Kommentar*, 100.

Söz konusu bu Nous; a) O, bizzat, kendi düşünmesinin nedenidir [παρ' αὐτοῦ νοεῖ]; b) düşünmesinin nesnesi kendisidir [παρ' αὐτοῦ ἐχει]; c) onun sürekli düşünmesi kendisindedir [ἐξ ἑαυτοῦ νοεῖ]; d) düşünmesinin nesnesiyle özdeşdir [αὐτός ἐστιν α νοεῖ].

Son olarak Plotinos'un başka bir yerde, Nous'un bu sözünü ettiğimiz düşünülenle [νοητὸν] birleyici düşünüşüne dair ifadesini gözden geçirelim:

Birinin, bir başka olanı düşünmesiyle; birinin, bizzat kendisini düşünmesi arasında ayırım yapmak gereklidir. Bu sonuncusu, en yüksek dereceden zorunlulukla ikili-iki ayrı türlü olmaktan kurtulmuş olandır. İlki de, kendini düşünmek ister ama bunun üstesinden gelemez. Çünkü baktığı, gördüğü şey her ne kadar kendisiyle olsa da yine de özce kendisinden farklı olandır. Fakat ikincisi, kendi varlığı bakımından düşünülenden ayrı değildir, aksine o, kendi kendisinde kalarak [kararlı bir durum sergileyerek] bizzat kendisini izler, seyreyler. Böylece o, Çift olan olsa da yine de Bir kalandır.³¹

Plotinos'un burada ifade olarak, İkilik, İki olmaklık yerine Çift-Çift olmayı [Beide-a Pair] tercih edişindeki nüans da, ikiliğin ihtilafa konu oluşturabilecek muhtemel ayrışmasını, Bir-Birlik uğruna kaldırmaya yöneliktir.

3. Pancontemplationism-TümTemaşacılık ve I

Tümtemaşacılık terimi, Türkçe literatürde hiç karşılaşmasak da Plotinos araştırmalarında, düşünürün özellikle Porphyrios'un da işaret ettiği üzere,³² zihinsel kuvvetinin doruğunda olduğu II. Yazım döneminde kaleme aldığı *En. III, 8*'e ithafen zikredilir.³³ Bu bölüme Plotinos, şöyle giriş yapar:

Öncelikle meseleyi cidden soruşturmaya geçmeden, onu oyun oynarmışçasına tarif edecek olursak şöyle bir iddia bulunabiliriz: her şey, temaşaya [θεωρία] çabalar-temaşa için derin bir özlem duyar [πάντα θεωρίας ἐφίεσθαι]. Onların hepsi bu hedefe yönelir, yalnızca akıllı olanlar değil, akılsız canlılar da, bitkilerdeki doğa gücü de, bitkileri ortaya çıkaran yer de. Her şey, doğalarının elverdiği ölçüde temaşayı arzular, öyle ki her bir tür, farklı usulde temaşayı icra etmek ister ve buna çabalar. Kimi bunu gerçekten-bihakkın yapar, kimisi de onun bir taklidini suretini elde eder.³⁴

Burada ilk göze çarpan üç ayırt edici nokta bulunmaktadır. Birincisi, *theorianın* [θεωρία], günümüz dillerindeki teori anlamından ne kadar yukarıda olduğudur. Aristoteles araştırmalarından bildiğimiz kadarıyla bu kavram, Nous'un tanrısal yetkin etkinliğine işaret etmektedir. Aslında *theoria* etkinliğinin bu bahsedilen anlamı, Aristoteles'ten çok daha öncesine Pythagoras'a kadar gitmektedir ama bu, başka bir çalışmanın konusu edilmelidir. İkinci nokta ise yine günümüzde yerleşik olan ve benim de bu makaleye başlık olarak seçerken referans aldığım Kant'ın ünlü yazısındaki gibi teori-pratik ayrımının yanlışlığıdır. Çünkü Aristoteles düşüncesinde *theoria*, *praksisin* [πρᾶξις] karşıtı değil bilakis en yüksek yetkin etkinlik [ἐνέργεια] olduğu için aynı zamanda *praksis*dir de.³⁵ Bunu daha iyi anlayabilmemiz için Aristoteles'in *eudaimonia* kavramını soruşturmamız gerektirmektedir. Burada buna, sadece temaşa ile ilgili bağlantısını kurarak işaret etmekle yetineceğim.

31 *En. V, 6, 1, 1-11* (HÇ); *En. V, 6, 1, 1-7* (AÇ).

32 Porphyrios, "Plotinos'un Hayatı ve Çalışmalarının Düzenlenmesi Hakkında," çev. Mehmet Murat Karakaya, *Eskiyeni* 35, (Güz 2017): 121.

33 Andreas Kirchner, "Alles strebt nach Theorie: Bemerkungen zu Plotins Konzept der Theoria" in *Anthropologie Der Theorie*, ed. Thomas Jürgasch & Tobias Keiling, vd. (Tübingen: Mohr Siebeck, 2017), 74.

34 *En. III, 8, 1, 1-10* (HÇ); *En. III, 8, 1, 1-7* (AÇ).

35 Kirchner, "Alles strebt nach Theorie: Bemerkungen zu Plotins Konzept der Theoria," 68.

Filozof, *Nikomakhos'a Etik* 1177a-10 ile 1178a-9 arasında *theorianın* insanın en yüksek etkinliği olarak mutluluğu elde edişindeki rolü üzerine durur. Çünkü insanın en temel amacı, *eudaimoniadır* ve bu, *theoria* ile sağlanır. Çünkü *theoria* ile icra edilen etkinlik başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamak, kendi kendine yeterli olmak [αὐτάρκεια-autarkheia], harici etkilenimlere kayıtsız olmak [ατάραχος-atarakhos], dingin olmak [ἡσυχία-hēsukhiā], sükkûnet-*hoşboşluk* içerisinde [σχολή-skhole] bulunmak demektir.³⁶ Tüm bu ifadeler, aslında *theoria*-temaşanın insan yaşamının biricik nihai, son ereğini oluşturduğunu açıklamaktadır. Dolayısıyla temaşanın kendi kendine yeter olmak, harici tahriklere ve belirlenimlere kayıtsız kalmak ile sıkı ilgisi üzerinden ve özellikle *müstağnilik* bakımından tanrısal bir yaşam sürmekle konumuza bir bağlantısını sağlayabiliriz.

Ama ondan önce, son üçüncü ayırt edici noktayı da belirginleştirelim: Plotinos alıntılanan son pasajdan da görüleceği üzere, temaşayı, Aristoteles gibi sadece insani etkinlik olarak sınırlamamaktadır. Plotinos'da, *her şey* temaşaya çabalar; insanın dışında ayrıca hayvan, bitki, yer vs.³⁷ Burası, oldukça kritik bir nokta olarak saptanmalıdır. Plotinosçu temâşa, sadece insana özgü değil tüm var olan her şeye özgüdür. Var olan her şey ibaresi, öncelikle görünürler âlemi ve daha tümel olarak Çokluk olarak anlaşılmalıdır. Dolayısıyla bu ifadeyi, Çokluğun temaşaya derin bir özlem duyduğu şeklinde anlayabiliriz. Plotinos'un daha önce yukarıda soruşturduğumuz Bir ve Çokluk şeklinde hülâsa edebileceğimiz metafizik sistemi, burada bir kez daha kendisini göstermektedir. O halde bir adım daha ileri taşıyarak temaşanın, Çokluğu, Bir'e yükseltici ve Birleyici bir işlevi olabileceğini açık bir şekilde ifade edebiliriz. Son olarak şunu da belirtmeliyim ki, temaşayı tam olarak gerçekleştiremeyen, onun bir suretini, taklidini elde edebilmektedir. Bu, ne demektir?

Şimdi Plotinos bir başka yerde şöyle açıklar:

Zayıf bir görüş/temâşa, zayıf bir görü/temsil-tasavvur ortaya çıkartır; bu nedenden ötürüdür ki insanlar, görü kabiliyetleri zayıf olduklarında görüşün ve kavramların gölgelerini, yani *eylemi* ortaya çıkartırlar. Çünkü burada, *ruhlarının zayıflığından* kaynaklı olarak görü kabiliyeti yetersiz gelmeye başlar ve görü nesnelere yeterince ihata edemez olur. Bundan ötürü de bir tatminsizlik, hoşnutsuzluk duyar. Bu nesnelere görü-leyebilmek için çabaladıkça da eyleme başvurur/eyleme yönelir; burada Nousla/Akılla görmeye güç yetiremediğini görmüş olur. [Gözle görmeye arzu duyar; akılla kavrayamadığına, gözle nazar edebilmek için eyleme düşer/geriler]³⁸

Hayli önemli olan bu 'eyleme gerilemek' ifadesi, [*carried into action; auf das Handeln verfallen*] bize yukarıda yer verdiğimiz alıntıda ki sureti, taklidi elde etmeğe dair bir başvuru sağlıyor. Yani demek ki temaşanın zayıf ve cılız bir kopyası olarak eyleme düşmek, aslında onun bir kopyası, mimetik temsili olmaktadır. Bunun tersini düşünecek olursak, zayıf ve cılız eylemlerin yanıltıcılığından uzaklaşarak asıl olana, yani temaşaya çabalamak gerekmektedir. Çoklu, çoğul eylemlerin karşısı olarak tek Temâşa, kısaca: Bir'e giden Birleştirerek Birleyici olan yolun Biricikliği.

Bu konu, *En. III, 8*'de, Kirchner'in de bu bölüme dair Nous ile ilgili açık ifadenin ilk kez geçtiği yer³⁹ olarak tespit edilmiştir. Bulunduğu pasajdan izlenebilir:

36 Krş. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür. (Ankara: Ayraç Yayınevi, 1995). Ayrıca bk. John Michael Rist, *Plotinus: The Road to Reality* (London: Cambridge University Press, 1967), 143-144.

37 Doğanın temâşası onu canlı kılan [empsychos] Ruh ile sağlanır; Ruh, Nous'la, O'ndan ayrılmayan kısmı üzerinden sıkı irtibatlıdır. O nedenle, Plotinos düşüncesinde doğa, rasyonel yapısı ve akla uygunluğu-noetik yapısı ile tanımlanır. Bk. *En. III, 8, 3*. Ayrıca bk. Rist, *Plotinus: The Road to Reality*, 91.

38 *En. III, 8, 4, 38-48* (HÇ); *En. III, 8, 4, 28-35* (AÇ).

39 Kirchner, "Alles strebt nach Theorie: Bemerkungen zu Plotins Konzept der Theoria," 84.

Çünkü insanlar, Bir-İyi uğruna eylemde bulunurlar. Ve bu, O'nun, onların dışında bulunmasından ötürü yahut O'na malik olmadıkları için değil bilakis İyiye, eylemlerinin mahsulü-sonucu olarak malik olduklarından ötürüdür. Peki o halde nerededir bu İyi? Ruhta. İşte böylelikle eylemler yeniden *temaşaya* geri-döndürülür. Çünkü ruhta kavranılan-farkına varılan şey, yani *Nous-Akıl, suskun-dingin* bir sözcükten başka ne olabilir ki? O, ne kadar *dinginleşir-sakinleşirse* O'na, o kadar fazla kendinde yer bulur. Çünkü böyle olduğunda ruh *dinlenir*; dolgun-mutmain olduğundan ötürü artık başka bir şey aramaz, hiçbir şeyin peşine düşmez olur. Böylesi bir durumda, *temaşa*, içeride en derinlerde sükûn bulur. Çünkü o, temaşa edilene malik olma ruhsatını elde etme eminliğine kavuşmuştur. Bu eminlik, ne kadar açık ve seçik [şüphesiz] olursa temaşa o kadar *dingin-sakin* olur ve onu, o kadar fazla *Birliğe* götürür. -Artık daha ciddi konuşacak olursak- Kesin-Bilen, kesin-bildiğinin-bilgisini ne kadar derinleştirirse, o kadar fazla Kesin-Bilenle *Birleşir*, bütünleşir.⁴⁰

Yukarıda italikle vurguladığım sözcükler, sırasıyla temaşa, dinginlik-sükûnet, Birlik olarak görüntülenecektir. Bunların çalışmamızın problematiğine konu ettiğimiz YS ile doğrudan, yakından ve sıkı bir ilişkisi bulunmaktadır. Anlaşılan o ki, dışarı olmaklıktan ne kadar içeri-kendi üzerine dönülürse temaşada o kadar derinleşilmekte ve temaşa ne kadar dinginlik-sakinlik taşırsa Birlik o kadar yakından sağlanmaktadır. Aris-toteles'in yukarıda *Nikomakhos'a Etik* bahsinde yer verdiğim ifadelerine oldukça benzer.

Yeniden Plotinos'a dönelim:

Çünkü temaşa, Doğa'dan Ruh'a çıkarır, Ruh'tan da Nous'a; her bir temaşa, daima giderek daha kendine özgü-taşınan öze mutabık olacağından ötürü temaşa edilenle birleştirir. Çünkü en nihayetinde bilgenin ruhunda, temaşa sayesinde kesin bilinen ile Özne, özdeşir. Çünkü orada Nous'a yükselmeye çabalanır; elbette Nous'ta, Çift-Olan, bir birlik halindedir. Bu birlik, artık en üstün ruhtaki gibi bile bir Özsel-Örtüşmeye dayanmaz, aksine bir Öz-Olmaklığa-Özlüğe dayanır. İşte bu, 'varlık ve düşüncenin aynı olmaklığı'dır. Çünkü burada artık daha fazla bir ve diğeri ayrımı yapılamaz; aksi halde bunun da üzerinde bir başka Öz-Olmaklık olmalıdır ki, bir ve diğeri ayrımının burada ortadan kalkması beklensin. İşte Nous'da, Çift-Olan, Özsel-Bir olmak zorundadır. Bu da, şu demektir: *hayyat dolu-yaşayan Temaşa*; birinde diğerrinin ayrıştığı gibi bir Temaşa-Edilen değil.⁴¹

Parmenidesçi ünlü ilkenin görünürlüğü geldiği bu pasaj, makalemizdeki tezi daha da destekler mahiyettedir. Kirchner çalışmasında, bu pasaj için, Nous'un temaşanın en yüksek ve en gözde formunu ihtiva ettiğinin altını çizerek özellikle *yaşayan temaşa* kavramı üzerinden temaşa edilen ile temaşa eden ayrımının kalktığını, onların tek bir organik (canlı) bütünlük-birlik oluşturduğunu ve karşılıklı değiştirilebilir-birbirlerinin yerlerine geçebilir bir mevcudiyetinin olduğunu belirtir.⁴² Yeniden çalışma içerisinde daha önceden değinmiş olduğumuz totoloji bahsine dair bir yakınlaşma ile karşı karşıyayız. Çünkü bahse konu olan durum tek bir sözcük ile ifade edilecek olursa özübirlik yahut özdeşlik ilkesidir.

Yine aynı bölümün ilerleyen kısmında Plotinos, bu konuya dair yapılabilecek en kristalize açıklamayı sunar:

Çünkü, Nous herhangi tekil bir şeyin Nous'u değildir, tam tersine Nous, Tüm/el-Nous'dur da, ve Tüm/el-Nous olarak O, tüm şeylerin Nous'udur da. İşte, Nous; *Tüm/el-Nous* ve *tüm şeylerin Nous'u* olduğunda, O'nun parçası da, Tüm/el-Nous ve tüm şeylerin Nous'u olmak zorundadır, yoksa aksi halde O'nun, Nous-Olmayan bir parçasının olması gerekir ki, o parça Nous ile birlikte olsun. Hal böyle olduğunda Nous olan ile Nous olmayanın oluşturacağı bir öbek beraberliği olacaktır ki, bunlardan Nous olmayan her bir bütünleyici parçanın, Nous olana kadar beklenmesi gerekecektir. İşte bu nedenle Nous, sonsuz olmalıdır. Öyle ki O'ndan bir şey çıktığında herhangi bir azalma-eksilme söz konusu olmaz. Ne O'ndan çıkanda -ki o kendi bakımından tümdür, bütündür-; ne de O'nda, çünkü O, hiçbir şekilde parçaların biraradalığından ibaret değildir.⁴³

40 En. III, 8, 6, 9-23 (HÇ); En. III, 8, 6, 7-17 (AÇ). İtalikler bana ait.

41 En. III, 8, 8, 1-15 (HÇ); En. III, 8, 8, 1-12 (AÇ).

42 Kirchner, "Alles strebt nach Theorie: Bemerkungen zu Plotins Konzept der Theoria," 85. Ayrıca bk. Hüseyin Aydoğan, *Plotinos Felsefesine Giriş* (Adapazarı: Değişim Yayınları, 2021), 72.

43 En. III, 8, 8, 55-68 (HÇ); En. III, 8, 8, 41-50 (AÇ).

Şimdiye kadarki açıklamalarımızdan ve Plotinos'un bu son yer verdiği ifadelerinden Nous'un tüm niteliklerini teşhis edebilmekteyiz. Bu bakımdan şimdi YS'nin açıklanışında topladığımız argümanları tam bu noktada karşılaştırmamız mümkün görünmektedir. Bunun için hem hatırlatıcı olması hem de bulgularımızı öne çıkarıcı şekilde önermelerimizi yeniden düzenleyelim:

- 1) *Nous'a giden yol birdir.*
- 2) *Nous'dan geçen yol birdir.*
- 3) *Nous'un tuttuğu yolun varacağı birdir.*

1. önermemizi yani amaç olmayı, daha önce dışarıda bıraktığımız için 2 ve 3'ü yani araç ve kaynak olmayı daha yakından inceleyelim. Yukarıda ayrıntılı irdelemesini sunduğumuz üzere, Nous Bir-Çok oldu. Çokluğu, O'nun ideaları ve noetik cinsleri taşınmasıyla ortaya çıkmakta ancak bu çokluk, zaman-mekâna tabi bir bireyleşim içermediği için bütünde Birlik, sürekli kesintisiz bir tamlık oluşturmaktaydı. Bu, Nous'un, Çokluğu *birleyici işlevi* olarak görünmektedir. Diğer taraftan Nous, tümel nous ve tüm şeylerin nous'u olmakla birlikte, tekil olarak kabul edilemese de Nous'u taşıyanların tamamında kendisini, kendine toplayan, kendinde bir araya getirendir. Bu yönüyle Nous'un Tüm-Bir olduğunu öne sürebiliriz. Son olarak düşünme ve düşünmenin nesnesindeki Çift olmayı, *Bir* kılan en yüksek *energeia* hali olarak yaşayan temaşa ediminde Nous'un en yüksek formu olarak özdeşliği, görünürlüğe çıkmaktaydı. Ve makale içerisinde bunun iki defa adeta bir totoloji formuna yakınsadığına işaret etmiştik. Demek ki, Nous'un yetkin etkinlik olarak bu en yüksek formunda, bahis konusu Birleyici işlevi en mükemmel düzeydeydi. O halde Nous'un araç olarak Bir-kılışı ve dolayısıyla Nous'dan geçen yolun *bir* olduğunu pekâlâ öne sürebiliriz. Öyle ki bu haliyle Nous, çalışmamız içerisinde yer verdiğimiz örnek uyarınca, tüm bilimlere çatısı altında tutan tek-tüm-bilim gibi, tüm ayrılıkları ve başlıkları bir büyüteç merceği gibi yoğunlaştıran-tekstif edendir. Pekâlâ, bu yoğunlaştırma en sonunda neye, nereye hazırlıktır? Bu soru, bizi 3. Önermemize '*Nous'un tuttuğu yolun varacağı birdir*' e taşıyacaktır, yani kaynak olarak Nous'a. Şöyle ki:

Nous, Bir'den ilk çıkan olduğu için O'nunla en fazla benzerlik taşıyandır. Fakat O'na hiçbir yüklem [*praedicatum*] nispet edilemezdir, çünkü O, kavranılamaz, dile getirilemezdir. O, tarif edilemezliği içerisinde her şeyin kendisini borçlu olduğudur. O, bu haliyle ancak en saf, en sade, en yalın, en basit olandır. Buradan hareketle Nous'un, *Bir* öncesinde bu saflık ve yalınlığa en yakın olmaya, temas etmeye, dokunmaya ileten bir hazırlayıcı olduğuna dair çıkarımda bulunabiliriz. Bu adeta, önemli buluşmaya giden birisinin arınıp, paklanıp temiz kıyafetler kuşanmasına benzetilebilir. Buradan bakıldığında Nous'u, Bir'e giden yolda bu sözünü ettiğimiz arınmayı ve dolayısıyla fazlalıklardan kurtulmayı sağlayıcı bir kaynak olarak da görebiliriz. Bu kaynaktan çıkararak varılacak yer ise O-Bir olandır.⁴⁴ Çünkü, her şeyin membaı-kaynağı yalnızca O'dur. Ve her şey en nihayetinde O'nda, O'nunla sükûn bulur.

Son olarak sözünü etmiş olduğum arınmayı [*κάθαρσις-katharsis*] olumsuz anlamda kullanmadığımı da belirtmeliyim. Çünkü Plotinos düşüncesine göre, Bir ile birleşmede Nous'un birleyerek Bir'e hazırlayıcı olmaksızın fazlası elinden gelmemektedir. Bir tür, rasyonalizm mistisizm karşıtlığının görünürlüğe geldiği⁴⁵ bu evre,

44 [integration into the One]. Krş. Kalligas, "Forms of Individuals in Plotinus: A Re-Examination," 225.

45 Hazel E. Barnes, "Katharsis in the Enneades of Plotinus," *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 73, (1942): 382.

belki de Plotinos tartışmalarındaki en çetin nokta olan *sermestiliğe* [ἔκστασις-ekstasis] kapı aralamaktadır. Başka bir çalışmada ayrıntılarıyla izlenmesi gereken bu konuya, burada sadece şu kadarıyla işaret edebiliriz:

Bir'in kavranılamaz, dile getirilemez olduğunu söylemiştik. Kavranılamaz olanın Nous'la kavranması mümkün olamaz. O nedenle çoğu mistik düşünürlerin doktrinlerinde ortak görünürlüğe gelen, insan takatini aşan yüce bir yardım, aşkın el verme gereklidir. Bu yardım, çoğu zaman asli kaynağın, kendisini talep edeni kabul etmesiyle mümkün kılınır.⁴⁶ Bu, her ne kadar Rist'in karşı çıktığı bir yorum⁴⁷ olsa da, Plotinos düşüncesi için Bir'in kendini açması olarak –gözün, doğacak güneşe intizarı gibi- ifade edilebilir. Veya Hadot'un "Bir'in lütufkar hamlesi", "tanrısal ilham" dediği hatta bunu, paradoksal durum diye nitelediği şey⁴⁸ tam olarak buna denk düşmektedir. Fakat bu ifadelerin bir tür Nous'u etkisizleştirme olarak görülmesini de istemeyiz. Barnes'in çalışmasına göre, bu birleşme, yine de Nous'un hazırlayıcılığından geçmekle olabilecek bir şeydir.⁴⁹ Kaldı ki, Plotinos'un *En. VI, 7*'deki ünlü 'Ev-Evin Efendisi' analojisinin ardından gelen açıklamaları da, zaten bunu destekler niteliktedir. Burada Plotinos'un söz konusu ettiği Bir ile karşılaşmada, Nous'un en yüksek formuna iki güç gerekli görülmektedir. İlki, temaşa/görü gücüdür, çünkü karşısındaki, temaşa edilmeye en layık olandır; ikincisi ise onu, aşka duyulan şiddetli bir tutkuya ileten sezgisel gücüdür, çünkü Nous artık burada *akıldan* çıkmıştır. Zira O, aşkıdan adeta sarhoş olmuştur.⁵⁰ Buradan da görüleceği üzere Nous, Bir ile kavuşma anında dahi temaşa yoluyla birleyici ve Bir'e hazırlayıcı işlevini icra etmektedir, hem de bunu yaparken kendini aradan çıkarma pahasına dahi olsa. Çünkü Nous'a aşkın olana yükselmek, Nous'un dışına düşmekle eş değer görülebilir.

Sonuç

Türkçede YS olarak 'Aklın yolu birdir'i incelediğimiz bu makalede öncelikle bu sözün anlam ve göndermelerini tespit etmeye çalıştım. Bunlardan elde ettiğimiz üçlü önermelerden amaç olarak akılı dışarda bırakarak araç ve kaynak olarak akıl olmanın ne tür anlamlar içerebileceğini soruşturdum. Ardından Plotinos felsefesindeki Nous'u açıklamak yoluyla bu YS'ye bir tür yorumlayıcı yakınlıktır buldum. Özellikle Plotinosçu temaşa kavramı üzerinden aklın yolunun, hem o yolda olanları birleyici işlevinden hem de onları Bir'e taşımaya kaynaklık edici işlevinden hareketle Bir olduğunu söyleyebilirim.⁵¹ Çünkü bu, aynı zamanda Bir'e yükselmenin, Nous'un *epistrophesinin* de bir sağlaması olmaktadır.

Bununla birlikte makalemin Giriş kısmında kısmen değindiğim üzere Alatlî ve Çiğdem'in bu YS özelinde Akla dair yaklaşımları sorunludur dahası tümüyle yanlıştır. Post modern yaklaşımla, akla, tahakküm edici ve akıl dışındaki etken ve yetileri kendine biat etmeye zorlayıcı bir yafta vurulması ve onun, totaliter rejimlerin tesisine kaynaklık etmekle suçlanması ancak akıldânece bir iddia olmaktan öteye gitmeyecektir. Elbette bunu söylerken çalışma içerisinde de işaret ettiğimiz üzere Nous-Intellect; theoria/theorema-teori/teorem sözcüklerinin Grek düşün dünyasından Latinceye ve üzerinden diğer dillere aktarılarak neredeyse bütünüyle dönüşüme uğramış oluşunu, burada saklı tutuyorum. Kuşkusuz insan eylemlerinin, yaratıcı faa-

46 Krş. Barnes, "Katharsis in the Enneades of Plotinus," 378.

47 Rist, *Plotinus: The Road to Reality*, 225.

48 Pierre Hadot, *Plotinos ya da Bakışın Saflığı*, çev. Özcan Doğan. (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016), 77-78.

49 Barnes, "Katharsis in the Enneades of Plotinus," 379.

50 *En. VI, 7, 35, 26-32* (HÇ); *En. VI, 7, 35, 20-25* (AÇ).

51 Krş. Aydoğan, "Plotinos Felsefesinde Epistrophe ve Ekstasis," 44-45-46.

liyetlerinin bir ideoloji oluşturabilecek şekilde aklın kılavuzluğunda sürdürülebileceği teslim edilebilir. Ama siyasi odağı bu makalenin özellikle dışında tutmak istiyorum. Çünkü bu çalışmada akıl kavramına dair arkaik bir sınırlandırma yapıyorum. Akıl kavramını, kökensel olarak Plotinosçu hipostaz öğretisi perspektifinden serimlemeye çalışıyorum. Yoksa düşünce tarihindeki bazı kurucu kavramların zaman içerisinde dönüşümlere uğraması, kötüye kullanıma konu olması başka bir çalışmanın konusu edilmelidir. Tıpkı Latince *spekülasyon* sözcüğünün, kökensel olarak (*specula*, *speculari*: yüksek bir kuleden etrafı seyretme) Grekçe *theoria* sözcüğünün karşılığı olup temaşa anlamına gelirken Augustinus ile birlikte İncil tefsir geleneğinde Tanrı'nın inayeti olmaksızın saf bir görünümün mümkün olamayacağı, düşünle kirlenmiş ayna olarak kullanılması gibi. Sonraki yüzyıllarda bu sözcüğün, ampirik herhangi bir içeriğe dayanmaksızın düşünce anlamına evrilerek soyut, metafiziksel bir düşünmeye gönderme yapması, ardından Kant gibi düşünürlerin bu sözcüğü metafiziğin elenmesi bağlamında yersiz ve temellendirilemeyen bir tür uslamlama biçimi olarak bütünüyle yok sayması örnek gösterilebilir. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında, soruşturma konusu edindiğim kökensel akıl kavramına yöneltilen eleştiriler, geçirdiği dönüşümün sonrasıyla ilgilidir; öncesiyle değil. Dönüşüm sonrasına dair verilecek güzel ve yerinde eleştiri ise örneğin Aydınlanmanın hemen ardından Romantikler tarafından zaten yapılmıştır. Bu izden gidilecek olursa Schopenhauer, Nietzsche ve çok daha sonraları Frankfurt okulu düşünürlerinin bu eleştiriye sürdürdüklerine tanık olmak da gayet mümkündür.

Akıl ile ilgili yahut daha doğru deyişle aklın kullanımıyla ilgili olan tarihsel-toplumsal süreç yukarıda da belirttiğim üzere Grek, Roma, Skolastik, Rönesans, Aydınlanma ve diğer dönemlerle farklılaştırılabilir. Fakat bu, çalışmamıza konu edilen *Nous*'un en yüksek etkinliğine ve asli anlamına ne derecede uygun düşmektedir? Bunları rahatlıkla bölüp, parçalayıcı, hesaplayıcı *disjunctivus* düşünme gücü olarak görebilir ve çalışma içerisinde açıkladığımız *dianoia* çatısı altında toplayabiliriz. Fakat özellikle temaşa ile irtibatını kurduğumuz birleyici ve Birleştirici *Nous*, *disjunctivus* değil bilakis *conjunctivus*dur. Özellikle Plotinos düşüncesinde *epistrophe*'nin yani kökene, Bir'e geri dönüşün gerçekleşmesinde bu sözünü ettiğimiz toparlayıcı birleştiricilik, kritik bir önem taşımaktadır. Burada, akıl sözcüğü üzerindeki tüm olumsuz gönderme katmanlarını bertaraf etmek için, yeniden, bir kez daha "*Nous*'un yolu birdir" önerme formunda, ona, asli payesini vermeyi önerebiliriz.

Kaynakça

- Aristoteles. *Nikomakhos'a Etik*. Çeviren: Saffet Babür, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1996.
- Armstrong, Arthur Hilary. "Der Hintergrund der Lehre, 'dass die Intelligible Welt sich nicht ausserhalb des *Nous* befindet'" in *Die Philosophie des Neuplatonismus*, Editör: Clemens Zintzen, 38-58. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1977.
- Aydoğan, Hüseyin. *Plotinos Felsefesine Giriş*. Adapazarı: Değişim Yayınları, 2021.
- Barnes, Hazel E. "Katharsis in the Enneades of Plotinus," *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 73, (1942): 358-382.
- Çiçekdağı, Caner. "Aklın Yolu Da Bir Değildir... (Alev Alatl) Üzerine," *Kaygı* 15, (2010): 143-158.
- Diels, Hermann. *Die Fragmente der Vorsokratiker*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1912.
- Hadot, Pierre. *Plotinos ya da Bakışın Saflığı*. Çeviren: Özcan Doğan, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016.
- Han, Sui. *Der Begriff des Nichtseienden bei Plotin*. Wiesbaden: Springer VS, 2016.
- Horn, Christoph. *Plotin Über Sein, Zahl und Einheit*. Stuttgart: Teubner, 1995.
- Kalligas, Paul. "Forms of Individuals in Plotinus: A Re-Examination," *Phronesis* 42/2, (1997): 206-227.
- Kirchner, Andreas. "Alles strebt nach Theorie: Bemerkungen zu Plotins Konzept der Theoria" in *Anthropologie Der Theorie*, Editörler: Thomas Jürgasch & Tobias Keiling ve diğerleri, 65-98. Tübingen: Mohr Siebeck, 2017.

Plotin. *Schriften in deutscher Übersetzung – Schriften 1-54*. Çeviren: Richard Harder, Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2020.

Plotinus. *The Enneads*. Çeviren: Arthur Hilary Armstrong, Cambridge: Harvard University Press, 1989.

Porphyrrios. “Plotinus’un Hayatı ve Çalışmalarının Düzenlenmesi Hakkında,” Çeviren: Mehmet Murat Karakaya, *Eskiyeni* 35, (Güz 2017): 113-150.

Rist, John Michael. *Plotinus: The Road to Reality*. London: Cambridge University Press, 1967.

Schiaparelli, Annamaria. “Plotinus on Dialectic,” *Archiv für Geschichte der Philosophie* 91, (2009): 253-287. Walter de Gruyter Verlag.

Vorwerk, Matthias. *Plotins Schrift ‘Über den Geist, die Ideen und das Seiende’ Enneade V 9 [5] Text, Übersetzung, Kommentar*. Leipzig: K. G. Saur Verlag, 2001.